

VIRTUS

24 | 2017

Sophie Reinders

Het is nooit af

Een interview met Marietje van Winter

249

Op 27 november 2017 werd Johanna Maria (Marietje) van Winter, professor emerita Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, negentig jaar. Al meer dan vijftig jaar doet zij onderzoek naar ministerialiteit, ridderschap en adel; daarnaast houdt zij zich tot op de dag van vandaag bezig met de geschiedenis van voeding en gezondheid, en de geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht. Marietje van Winter ontvangt mij bij haar thuis, op een steenworp afstand van de plek waar haar loopbaan aan de Universiteit Utrecht een kleine zestig jaar geleden begon: het Instituut voor Geschiedenis aan de Kromme Nieuwegracht, hoek Muntstraat. Terwijl ze thee inschenkt, vertelt ze over de historicidagen die ze deze week bezocht heeft. ‘De lezingen liepen door tot zes uur, waardoor ik geen tijd meer had voor mijn boodschappen, en ik kon de powerpoints moeilijk lezen omdat mijn bril niet sterk genoeg is, maar het was zeer interessant.’

Nog altijd is uw interesse voor geschiedenis onverminderd groot. Wat vond u de afgelopen dagen urgente thema's?

Het ging onder andere over de toekomst van geschiedenistijdschriften via Open Access. Dat is een praktisch probleem en dat interesseert mij dus wel. Allerlei ervaringsdeskundigen kwamen aan het woord. Men gaat daar natuurlijk mee door, met Open Access. Het is ook een poging om het monopolie van de uitgevers te breken en het is een hardnekkige strijd momenteel. Het vervelende is: je hebt er natuurlijk toch geld voor nodig. Je moet als tijdschrift dus een vereniging hebben die achter je staat, ook al wordt het werk dan misschien door vrijwilligers gedaan. Ik vind overigens wel dat de rechten van publicaties aan de auteurs zelf gegeven moeten worden. Ik heb bijvoorbeeld te maken met *Medieval Low Countries*. De uitge-

Jonkvrouw Johanna Maria van Winter (foto part. coll.)

ver wil alle rechten op mijn artikel hebben: alle copyrights en ook alle vertaalrechten. Mijn artikel naar aanleiding van opgravingen hier in Utrecht mag ik daardoor bijvoorbeeld niet online zetten. Ik mag het wel naar vrienden en bekenden sturen, als iemand erom vraagt, maar ik mag het niet uit mezelf online plaatsen. Dat vind ik tamelijk absurd.

In 1962 promoveerde u op Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen. Hoe kwam uw onderzoek tot stand?

Na mijn studie geschiedenis in Groningen kwam ik als assistente van professor Diederik Enklaar bij Middeleeuwse Geschiedenis hier in Utrecht te werken. Ik moest een proefschrift schrijven en voor de bibliotheek zorgen. Er bestond een onderzoek van Enklaar zelf naar de ministerialiteit in Holland en van François-Louis Ganshof naar de ministerialiteit in Brabant. Zij hadden duidelijk het gevoel dat er in Gelre ook ministerialiteit geweest was, maar anders dan in Holland en in Brabant. Daar ben ik onderzoek naar gaan doen. Begeleiding had je in feite toen niet als promovendus, je zocht het allemaal zelf uit.

Hoe ging u als promovendus te werk, zo zonder begeleiding?

Ik ben maar eens begonnen met de vraag: over wie hebben we het nu eigenlijk? Wie zijn die ministerialen? In de twaalfde en dertiende eeuw staan in getuigenlijsten van oorkondes titels vermeld. Op het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis waren gelukkig veel Gelderse bronnen te raadplegen. Ik had het Gelders oorkondenboek en heel veel archiefinventarissen tot mijn beschikking. Er waren goede regestenlijsten, registers en leenrepertoria op de leenakten. Er was kortom heel veel Gelders materiaal waar eigenlijk niks mee gebeurde en dat heb ik dus allemaal flink geplunderd. Ik ben begonnen een kaartsysteem te maken van al die ministerialen, van al die titels. En toen ben ik ze gaan volgen: hoe worden die mensen later genoemd? Er zaten ook *nobiles* tussen. Die heb ik vervolgens ook allemaal op fiches en in kaartenbakken en tabellen gestopt. Ik startte in 1953 en, tja ..., van het een kwam het ander. Ik ben die mensen, hele families, dus simpelweg gaan volgen. Aan voornamen kun je al heel aardig dingen zien, na enige tijd krijgen ze ook familienamen. Gaandeweg ben ik ze steeds beter gaan leren kennen en kon ik allerlei vraagstukken aan mijn lijsten verbinden. Ik ben begonnen in het midden van de twaalfde eeuw onder graaf Hendrik, de eerste graaf van Gelre en Zutphen, en opgehouden in 1473, bij het eerste Bourgondische bewind. Het was toch al een dik boek. En natuurlijk, het is nooit af.

251

U concludeerde dat de 'ministerialen', onvrije dienstlieden, in Gelre en Zutphen de kern van de ridderschap vormden. Hoe kijkt u nu, ruim 50 jaar later, tegen de conclusies van uw proefschrift aan?

Daar sta ik nog altijd achter. Het was toen een totaal nieuw inzicht: dat de ridderschap van onderaf kwam en niet van bovenaf, dat het begon met de ministerialen. Dat had voor die tijd niemand gezien. Ik heb nog een artikel geschreven over het feit dat edelen aarzelend de riddertitel aannamen. Ook internationaal zie je dat verschijnsel, bijvoorbeeld in Frankrijk. De titel ridder was eigenlijk een ondergeschikte titel. Het was de aanduiding van een soldaat, iemand die moest dienen en volgen. En langzaam zie je die titel opklimmen: *milites*, *barones*, *nobiles* ... Je ziet baronnen die omstreeks 1050 riddertitels gingen dragen en de koning bij de eerste kruistocht was ook ridder. De reeks *milites-barones-nobiles* is typisch Frans, maar de geleidelijke statusverhoging van de riddertitel is algemeen. Het is niet overal zo snel gegaan als in Frankrijk. In Vlaanderen zie je het in de twaalfde eeuw al gebeuren en in Holland naar Vlaams voorbeeld in de loop van de dertiende eeuw. In Holland knippen ze de juridische stand van onvrijen in tweeën en ontstaan er twee standen: boeren en ridderlijke ministerialen. Welgeboren, dat wil zeggen ridderlijke ministerialen zijn voortaan edelen en die blijven in de rechte mannelijke lijn edel. En de boerenministerialen, die worden huislieden en dat blijven ze ook tot in lengte van generaties.

En wat was er anders in Gelre?

In Gelre is de ridderschap veel langer een open groep gebleven. In de veertiende en vijftiende eeuw komen er geweldig veel nieuwe families in. Veel van die families zijn van oorsprong geen ministerialen. Via de rechtbank kon je – ik neem aan tegen betaling – van de ene stand

naar de andere stand overstappen, dus van een vorm van horigheid naar de ministerialiteit. Het duurde vaak wel een generatie of drie, maar dan was het mogelijk op te klimmen tot de ridderschap. Je moest een pantser en paard kunnen bekostigen en niet zelf achter de ploeg hoeven te werken. Je moest een knecht hebben die het werk voor je deed. Je kon dan mee gaan doen aan alle bestuursfuncties en andere activiteiten van de ridderschap. Ik zag daarin de sociale mobiliteit weerspiegeld. Die duurde in Gelre tot in de zestiende eeuw. Toen moest men opzweringsakten gaan vertonen om in die ridderschap te kunnen komen: je moest aantonen dat jouw voorgeslacht altijd al tot de riddermatige families had behoord. Oorspronkelijk hoefde dat niet: je poneerde jezelf, hup, als knape. Er was geen gedoe en je werd geaccepteerd. Dat stijgen en dalen op de sociale ladder vind ik een heel interessant proces. Het dalen is trouwens veel lastiger te volgen dan het stijgen.

U koos het onderwerp niet zelf. Zag u er wel direct iets in?

252

Ik begon als een totale vreemdeling. Ik had wel een zeker instinct voor rechtsgeschiedenis. Ik had een doctoraalscriptie over het Hollands en Vlaamse recht geschreven. Bij die ministerialiteit kwam ook recht om de hoek kijken: het was een juridische stand. Dit was een standenmaatschappij en die niet-edele vrijen vormden een stand. Daar liepen de sociale lagen dus doorheen, horizontaal en je kon van de ene laag opstijgen in de andere.

Wat vindt u zo interessant aan die sociale mobiliteit?

Toen ik mijn onderzoek deed was het betrekkelijk kort na de oorlog. Ik begon in 1953 en promoveerde in 1962. Dit was allemaal nog één generatie na de oorlog. Juist die generatie heeft een hele grote sociale mobiliteit getoond. Het was een generatie waarin hele families opkwamen die gingen studeren en sociale posities kregen. Dat verschijnsel zag ik in die ministerialiteit ook. Mijn onderzoek voelde dus ook als spiegel van mijn eigen tijd. En daar kwam nog iets bij. In geschiedwetenschap, juist ook in de zestiger jaren, ontstond een hype om het gewone volk te bestuderen: armoede, de onderlaag van de bevolking, de dienstboden. Als je vrouwen bestudeerde als historicus, dan moest je de dienstboden bestuderen en niet de 'mevrouwen'. Je ging er vervolgens ook als proletarier bijlopen in een gescheurde spijkerbroek. Dat hoorde er allemaal bij en dat deden de studenten dus. Ik dacht: jullie doen maar, als ik maar niet hoef. Wat ik deed, de ridderschap, leek heel elitair, maar het was een groep die van onderaf was opgekomen. Dat onderwerp dat ik niet zelf had gekozen, had voor mij een grote actualiteit gekregen. Andere mensen hebben dat geloof ik niet zo gezien, die bleven het zien als een elitair onderwerp.

Naast uw proefschriftonderwerp kwamen er twee belangrijke onderzoeksvelden bij: de geschiedenis van voeding en gezondheid, en de geschiedenis van de stad en provincie Utrecht. Hoe is het momenteel gesteld met de Utrechtse geschiedschrijving?

Hier in Utrecht wordt nauwelijks meer aan regionale geschiedenis gedaan. Ik deed laatst een schokkende ontdekking. Ik had het oorkondenboek van het Sticht Utrecht nodig. Ik heb

de delen 1 en 2 zelf. De delen 3, 4 en 5 heb ik niet, die raadpleeg ik dan in de bibliotheek, die is hier immers vlakbij. Er was een plek waar ik meende dat ze stonden, maar nee hoor, daar stonden ze niet. Ik ben het gaan vragen en ze blijken in het depot te staan! Ze hebben helemaal afgedaan voor de geschiedenis. Gelukkig staan ze nog bij de juristen, in de rechtshistorische bibliotheek, maar bij de historici staan ze dus niet meer. *Oud Utrecht* heeft grote moeite hun edities gevuld te krijgen. Er zijn blijkbaar geen historici meer in Utrecht die met hun eigen geschiedenis bezig zijn en dat correspondeert met het oorkondenboek Sticht Utrecht dat in depot is verdwenen. Als je alles op internationale betrekkingen gaat richten, dan is Utrecht geen speler op dat veld.

Geldt dit in het algemeen voor regionale geschiedenis?

Elders in Nederland is daar toch wel degelijk belangstelling voor gelukkig. Ik heb een fonds dat om het jaar een prijs voor lokale en regionale geschiedenis van Nederland uitreikt. Ook dit najaar gaan we die prijs weer uitreiken en daar krijgen we de prachtigste boeken ingezonden, circa vijftig. Ik zit niet meer in de jury, maar krijg wel inzage. We willen geen manuscripten en geen tijdschriftartikelen, we willen boeken. En dan zijn er toch telkens weer bijna vijftig prachtig uitgegeven boeken over interessante onderwerpen en van goede kwaliteit waaruit te kiezen valt. Dus het is niet zo dat deze tak van sport uitgestorven is. Helaas moet je tegenwoordig een boel met theorie. Gewoon maar aan de slag gaan is niet interessant.

253

Ziet u verschillen tussen de historische praktijk nu en die van vijftig jaar geleden?

Ik vind het jammer dat er tegenwoordig weinig ruimte is voor eigen initiatief. Vroeger waren we nog niet zo aan projecten gebonden als vandaag de dag. Het is misschien onvermijdelijk omdat er zoveel historici zijn die iets willen, maar wat ik hinderlijk vind is dat je ontzettend veel tijd moet besteden aan die aanvragen, die dan vervolgens niet worden gehonoreerd. Er wordt dan vaak gezegd: het is prachtig onderzoek, maar er is geen geld. Dat vind ik tijd verknoeien, van goede onderzoekers, heel ergerlijk.

Hoe kijkt u aan tegen de huidige publicatiedruk en tegen het feit dat de academicus van vandaag de dag veel tegelijk moet kunnen: onderzoek, onderwijs, bestuurstaken?

Dat is misschien een beetje veel gevergd. Het is natuurlijk leuk als je veelzijdig bent, maar dat iedereen alles kan, is niet waar. Het lijkt me verstandig dat je je richt op alles waar je zelf goed in bent. Het is fijn als je een baan kunt vinden waarin je je eigen talenten kwijt kunt. Ik ben er wel voor dat onderwijs en onderzoek samenblijven. Zakelijk ondernemen, valoriseren en besturen vind ik andere dingen, maar onderwijs en onderzoek moeten niet losgekoppeld worden. Onderwijs wordt gevoed door het onderzoek en je krijgt ook van je studenten weer impulsen.

Van Winter tijdens een excursie naar Huis Bergh, 14 mei 2015 (foto part. coll.)

Ter ere van uw negentigste verjaardag is er een bundel bij Uitgeverij Verloren verschenen met de oogst van de afgelopen tien jaar: 29 artikelen, afkomstig uit (buitenlandse) bundels en tijdschriften, in of vertaald naar het Nederlands. Was de keuze voor het Nederlands een bewuste?

Jazeker! Ik wilde dit per se in het Nederlands publiceren. Ik ga alles terug naar de grondtaal vertalen. Het meeste had ik overigens al in het Nederlands geschreven en later vertaald. Ik vind het voor ons vak vrij absurd dat wij alles in het Engels publiceren. Dat bèta's dat doen, daar kan ik inkomen, maar dat wij onze eigen geschiedenis niet meer in onze eigen taal mogen vertellen, vind ik een misstand. Wat wij doen is het wetenschappelijke Nederlands weggooien. Onze studenten schrijven en spreken namelijk geen goed Nederlands meer en zij leren het van ons ook niet: zij leren Engels. Het gevolg is dat straks niemand de wetenschappelijke termen voor Nederlandse begrippen meer kent. Het Nederlands wordt dan een huis-tuin-en-keukentaal, zoals het Vlaams dat in de negentiende eeuw was. Een volkomen achterlijke taal, voor de dienstboden, niet een taal waarin je je met waardigheid kunt uitdrukken. Wij horen als historici toch te schrijven voor een breed publiek, voor een publiek

dat zich bewust is of wil zijn van zijn verleden. Het is een publiek dat aangesproken wil worden ook, op dingen die ze kunnen herkennen. Het is gewoon de roeping, de wezenlijke opdracht van de historische discipline dat die zich op het eigen publiek richt. Dat wij dat publiek blijkbaar niet meer mogen bereiken is gewoon verloochening van onze opdracht. Kortom, dat ik dit allemaal in het Nederlands doe is inderdaad een statement.

Hoe ziet u de toekomst van de huidige studenten geschiedenis?

Onlangs klonk er vanuit de KNAW een protest over het feit dat al die kinderen in het Engels moeten studeren en straks alleen Engels nog behoorlijk kunnen spreken en schrijven. Ik vraag me dan af: denken ze dan dat die studenten allemaal aan buitenlandse universiteiten aan het werk komen? Dat is toch een naïeve gedachte? De meesten zullen helemaal niet in het universitaire milieu terecht komen. Het is een misvatting dat we onze studenten als onderzoekers opleiden. Ze zullen in allerlei soorten banen toch klanten moeten aanspreken en aanschrijven, in correct Nederlands. Andere talen zoals Duits worden bovendien totaal verwaarloosd. Dat vind ik hele zorgelijke ontwikkelingen.

255

U wilt een breed geïnteresseerd publiek bereiken. Bent u dan ook een voorstander van valoriseren?

Oh God, valoriseren! Ik geef lezingen alleen als het een educatief doel dient, dus in de vorm van een werkcollege of iets dergelijks. Al die entertainmentlezingen doe ik dus niet. Het belang van valorisatie werd lang uitgelegd als: als de industrie er maar geld aan kan verdienen. Dat is niet zo vaak het geval bij ons. Erfgoed is blijkbaar een factor waar geld aan te verdienen is, bijvoorbeeld door middel van toerisme. Dat is een facet waarbij wij valorisatie kunnen leveren, middels erfgoedonderzoek naar bijvoorbeeld kastelen. Dat is heel nuttig. Gelukkig hebben ze de definitie van wat valorisatie zou moeten bewerkstelligen tegenwoordig iets verbreed: het is niet alleen meer dat waar de industrie geld aan kan verdienen, maar ook dat wat menselijk inzicht verruimt, wat een aanleiding tot reflectie geeft. Daar is tenminste mee te leven. Overigens worden er in feite tegengestelde eisen aan historici gesteld: we moeten het publiek bereiken en de samenleving dienen, maar niet in hun eigen taal. Dat is dus onzinnig.

Ik kom u nog weleens tegen bij congressen over digital humanities. Hebben die uw speciale interesse?

Van meet af aan heb ik iets gezien in de computer. Ik ben geabonneerd op *Computer and Humanities* en ben ontzettend blij met allerlei moderne technieken. Mijn hele proefschrift is met de hand en vervolgens op de typemachine geschreven en dan heb ik het nog niet over al die tabellen! Grote vellen ruitjespapier legde ik op de grond uit en daar heb ik met de hand al die kerels in geschreven. Lang geleden heb ik overigens al toestemming gegeven voor de digitalisering van mijn proefschrift, ik weet eigenlijk niet of dat gelukt is.

Voorlopig denkt u nog niet aan stoppen begrijp ik?

Ik ben nog steeds druk bezig en vind het leuk om met dat onderzoek bezig te blijven en allerlei evenementen af te lopen: lezingen, congressen, excursies, mits ze niet al te ver weg zijn. Het is belangrijk om het contact met de collega's, ook uit andere disciplines, te onderhouden en ik heb ook nog altijd mijn recensieclub. We komen eens in de twee maanden samen en krijgen boeken van Verloren en Vantilt. En die recensies zet ik dan op het web. Er komen nog steeds nieuwe mensen bij en er vallen geregeld mensen af. Dat ik door deze club ook op de hoogte blijf van nieuwe boeken, is heel nuttig voor mij.

Hoe ziet u als erelid de rol van de werkgroep adelsgeschiedenis en Virtus in het veld van de adelsgeschiedenis?

256 Ik vind het een nuttige club, zij trekt ook veel buitenstaanders dunkt mij. Dat vind ik ook wel leuk, dus ga maar door met alle aspecten van het onderzoek. Maar zorg ervoor dat het mobiliteitsaspect niet over het hoofd gezien wordt. Het moet vooral geen verkalkte club worden die het alleen over verkalkte mensen heeft.

Dr. Sophie Reinders promoveerde in 2017 aan de Radboud Universiteit Nijmegen op een proefschrift over *alba amicorum* van adellijke vrouwen uit de zestiende en zeventiende eeuw. Momenteel is zij werkzaam als docent vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht.

Utrecht University, Trans 10, 3512 JK Utrecht, The Netherlands – s.l.reinders@uu.nl

Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9

Benoît Grenier en Wybren Verstegen

Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31

Maarten Prins

Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57

Lidewij Nissen

Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75

Quinten Somsen

Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105

Friederike Scholten

Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129

Fred Vogelzang

